

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

**Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het
Scaliger Instituut / 2006 - no 3**

Schaeps, J.M.P.; Lanfranchi, Pierluigi; Gumbert, J.P.; Achour-Vuurman, Corien J.M.;
Witkam, J.J.; Vrolijk, Arnoud; ... ; Warnar, Geert

Citation

Schaeps, J. M. P., Lanfranchi, P., Gumbert, J. P., Achour-Vuurman, C. J. M., Witkam, J. J.,
Vrolijk, A., & Koningsveld, P. S. van. (2006). Omslag, bulletin van de
Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut / 2006 - no 3. Retrieved from
<https://hdl.handle.net/1887/60452>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/60452>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

In dit nummer

Moderne grafiek uit de schenking
Annie en Guus Huisman-van Bergen » 1

Over parende krokodillen, de feniks,
het nijlpaard en veel meer » 3

Schimpscheuten in brieven van Cobet » 4

Guillaume Berggren: verstilte beelden
van Constantinopel » 6

Het Legaat van Jan Brugman » 8

Leidse curiosa in de STCN » 9

Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936):
oriëntalist tussen Oost en West » 11

Van de oplettende lezer
Het graf van Mohammed » 12

Moderne grafiek uit de schenking Annie en Guus Huisman-van Bergen

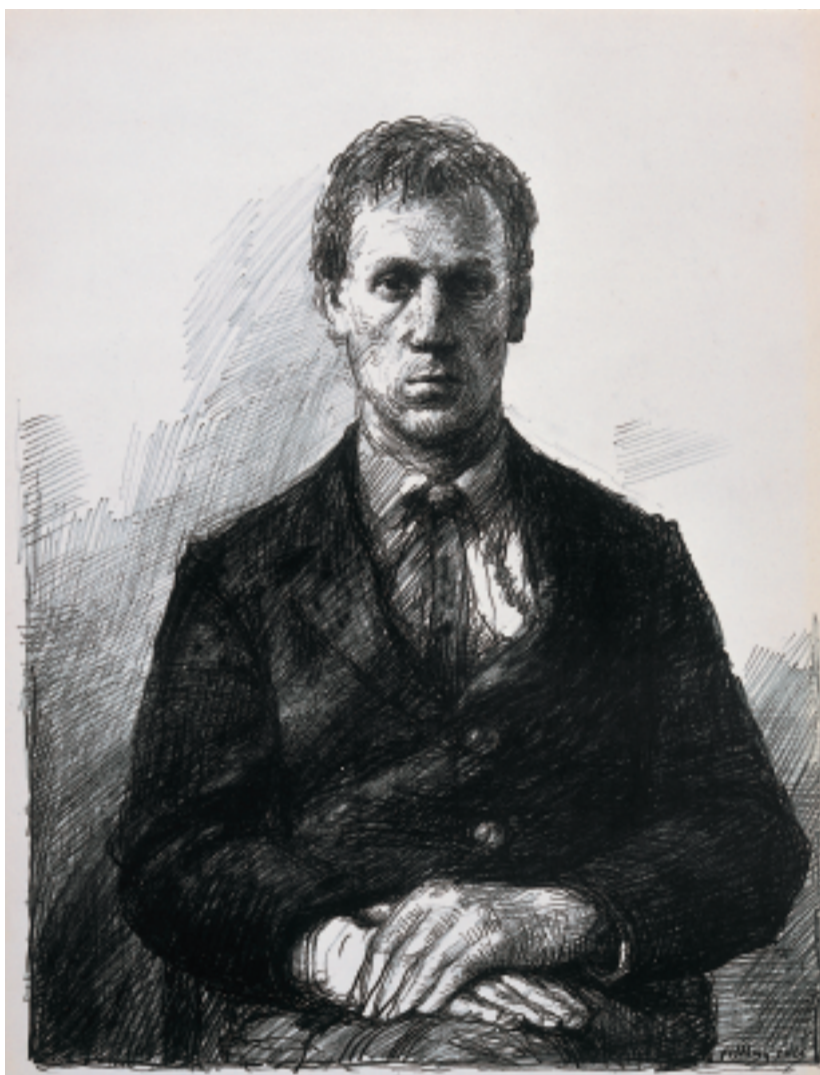
Jef Schaeps (Prentenkabinet Leiden)

Onlangs ontving de Universiteitsbibliotheek een omvangrijke collectie grafiek en tekeningen ten geschenke van Nederlandse en enkele buitenlandse kunstenaars uit de laatste decennia van de twintigste eeuw. De collectie is bijeengebracht door Annie en Guus Huisman-van Bergen.

Dr. Annie van Bergen (1924-2003) was als sociaal psychologe onder meer werkzaam bij diverse onderzoeksbureaus. Naast wetenschappelijk werk op haar vakgebied deed zij ook onderzoek naar het studentenverzet in de Tweede Wereldoorlog, een onderwerp waarover zij tot kort voor haar dood regelmatig publiceerde. Haar echtgenoot mr. Guus Huisman (1917-1983) was conservator van de oosterse gedrukte werken in de Leidse UB. Beiden hadden een grote liefde voor de moderne kunst maar het was vooral Annie die na het overlijden van haar man op grote schaal ging verzamelen. Hiervan getuigen de vele bladen in de schenking die voorzien zijn van een persoonlijke opdracht aan Annie. Het contact met de

Harry
van Kruiningen,
*Chumbada,
de wachter*
uit het cerderbos
(Gilgamesj-epos),
circa 1973,
ets en aquatint
[PK-2006-P-153].

Aat Veldhoen, *Portret van Robert Jasper Grootveld*, 1964, rotaprent [PK-2006-P-279].

kunstenaars zelf was voor haar een belangrijke stimulans. Behalve voor grafiek en tekenkunst, had zij ook belangstelling voor beeldhouw- en schilderkunst waarmee ze haar huis in Leiden overlaadde.

De schenking bestaat uit 312 nummers grafiek, waaronder een aantal portfolio's en albums, en 41 tekeningen. Hoewel het merendeel van de werken uit de jaren 1970-1995 dateert, is er ook een aantal oudere werken aanwezig. Chronologisch begint de collectie met etsen van Marius Bauer en Philip Zilcken, gevolgd door taferelen uit de Eerste Wereldoorlog door Alexander Steinlen, het houtsnede-nummer van het tijdschrift *Wendingen*, prenten van de Vlaming Walter Vaes en een map met houtsneden uitgegeven door de Haarlemse kunsthandelaar J.H. de Bois.

Het zwaartepunt van de collectie ligt echter in de naoorlogse periode, in het bijzonder in de decennia na 1970. Een aantal kunstenaars had daarbij de speciale aandacht van het echtpaar Huisman en vooral van Annie. Zij zijn met een royale selectie werken in de schenking vertegenwoordigd. Ad Meerman (6 bladen), Chris Buursen

(33 bladen), Frans de Jong (7 bladen) en Anton Vrede (10 bladen, waaronder een portret van het echtpaar Huisman) waren enkele van haar favorieten. Maar ook kunstenaars met wie geen persoonlijk contact werd onderhouden, werden bij voorkeur in clusters verzameld. Van een generatie ouder dan het echtpaar Huisman was Harry van Kruiningen, van wie een aantal prenten die hij maakte bij het Gilgamesj-epos werd verworven. Van Kruiningens grafiek is vaker geïnspireerd op literatuur en behalve het Gilgamesj-epos, leidden ook de verhalen van Edgar Allen Poe en het middeleeuwse Halewijnverhaal tot het maken van prenten.

Een belangrijke aanwinst

Maar er zijn meer hoogtepunten aan te wijzen. De semi-abstracte composities van Henri Plaat, de portfolio's van Henri Landsaat, de monumentale etsen van Wessel Couzijn, de verstilte landschappen van Metten Koornstra en een gouache van een dame met masker door Charlotte Mutsaers horen hier toe. De non-figuratieve werken van Carel Visser en Wim Sinemus, een vroeg werk van Hannes Postma, tekeningen van Pieter Ouborg, een album met etsen van Wout van Heusden en een aquarel van Christus aan het kruis door Raoul Hynckes zijn stuk voor stuk uitzonder-

lijk te noemen. Ander opmerkelijk werk dat de aandacht trekt is een tekening van een mannelijk naakt door de beeldhouwer Hildo Krop, van wie weinig tekeningen bekend zijn. Of een boekje met druksels van typografische ornamenten door de surrealist J.H. Moesman. De UB, die een grote collectie portretten beheert, kan dankzij de schenking de collectie aanvullen met portretten van de magiër van de provo's Robert Jasper Grootveld door Aat Veldhoen, van de filosofen Foucault, Althusser en Levinas door Chris Buursen of van de uitgever en bibliofiel Johan Polak, ook door Buursen. Iets oudere portretten zijn die van Marnix Gijsen en Chris de Moor door Paul Citroen en een virtueuze impressie van de Amsterdamse violist Alexander Schmuller door Engelina Reitsma-Valença.

Voor het Prentenkabinet is de schenking een belangrijke aanwinst. Van een aantal kunstenaars wordt het oeuvre aanzienlijk uitgebreid, anderen ontbraken tot nu toe geheel in de collecties. In de loop van 2007 zal de collectie Huisman-van Bergen het onderwerp zijn van een tentoonstelling en een catalogus.

Over parende krokodillen, de feniks, het nijlpaard en veel meer

Onbekende Griekse fragmenten van Philo van Alexandrië over het dierenleven ontdekt

Pierluigi Lanfranchi
(Brill Fellow bij het Scaliger Instituut)

‘De krokodil is een dier dat mensen opeet. Als hij op het punt staat om te paren, klimt hij op de waterkant en draait het vrouwtje op haar rug. De krokodil is namelijk het enige dier dat op de rug liggend paart. Na het paren tilt hij het vrouwtje met zijn poten op en draait hij haar terug. Als hij merkt dat zij met een andere krokodil heeft gepaard, doet hij alsof hij met haar wil paren en nadat hij haar op dezelfde manier heeft gedraaid, weet hij door de geur (want hij heeft een zeer scherp reukvermogen) zeker dat zij door een ander is bezoedeld. Dan scheurt hij haar buik in stukken met zijn klauwen en eet haar ingewanden op’. Dit is geen voice-over van een National Geographic documentaire over de Egyptische fauna, maar een passage uit een commentaar over de zes dagen van de schepping, geschreven in het Grieks door een onbekende auteur, die waarschijnlijk aan het einde van de vierde eeuw leefde. Dit werk werd lange tijd ten onrechte aan Eustathius, bisschop van Antiochië, toegeschreven en daarom is het bekend onder de Latijnse titel *Pseudo-Eustathii Commentarius in Hexaemeron*. Maar deze rijke en samengestelde tekst is meer dan een exegetisch traktaat over het eerste hoofdstuk van *Genesis*, zoals de Latijnse titel suggereert. Hij bevat ook passages over de Patriarchen, Mozes, Jozua, de genealogie van Jezus, en apocriefe verhalen over Maria en Zacharias, de vader van Johannes de Doper.

Vol met citaten

Het belang van dit commentaar zit hem in de buitengewone hoeveelheid citaten die deze auteur heeft gebruikt: het Oude en Nieuwe Testament, Joodse en Christelijke Pseudepigrapha, Joodse literatuur uit de Hellenistische periode, Patristische teksten, heidense auteurs. Sommige van deze citaten horen bij werken die niet meer bestaan of die we niet meer in het origineel maar alleen in latere vertalingen kunnen lezen. We treffen bijvoorbeeld citaten aan van het traktaat over de dieren, *De Animalibus*, van Philo van Alexandrië, dat alleen in het Armeens is bewaard. Er zijn ook interessante citaten uit de *Physiologus*, een oud-christelijk werk over de dieren en hun symbolische en morele betekenis. Pseudo-Eustathius combineert de informatie van de *Physiologus* met de natuurwetenschappelijke traditie van de Grieken (Aristoteles, Theophrastus, etc.). De passages over de dieren zijn misschien wel de opvallendste van dit commentaar. Pseudo-Eustathius beschrijft

niet alleen het seksuele gedrag van de krokodil, zoals hierboven aangehaald, maar ook de eigenschappen van andere exotische beesten, bijvoorbeeld het nijlpaard, of van fantasie-dieren, bijvoorbeeld de feniks. In het commentaar bevinden zich 43 nog niet geïdentificeerde citaten die van Pseudo-Eustathius zelf kunnen zijn.

Uit de bibliotheek van Christina van Zweden

Het commentaar van Pseudo-Eustathius werd voor het eerst in de zeventiende eeuw door Leone Allacci gepubliceerd. De editie van Allacci is op slechts één manuscript gebaseerd, dat fouten en lacunes bevat. Maar er zijn meer dan twintig handschriften die het *Commentaar* volledig of gedeeltelijk bevatten. Ik heb dus besloten om op basis van meerdere handschriften een kritische editie van deze tekst te bezorgen. De Universiteitsbibliotheek van Leiden bezit drie van de manuscripten. Het oudste (Voss. gr. F. 50) dateert uit de elfde eeuw, de andere twee uit respectievelijk de veertiende (Voss. gr. 8° 1) en de zeventiende eeuw (Voss. gr. 4° 30). Dankzij het Brill-fellowship bij het Scaliger Instituut heb ik de drie Leidse handschriften kunnen collationeren. Ongelukkigerwijs is geen van de drie handschriften volledig. Voss. gr. 4° 30 en Voss. gr. 8° 1 bevatten het eerste deel van het *Commentaar*, Voss. gr. F. 50 het

Beginpagina van de *Pseudo-Eustathii Commentarius in Hexaemeron* in: *Tabulae geographicae* xviii. [Voss. Gr. Fol. 1].

laatste deel. Voss. gr. F. 50 is van perkament, komt waarschijnlijk uit het Oosten en is geschreven in een mooi handschrift met titels in rode inkt. Het is van betekenis dat dit manuscript ook de tekst van de homilieën over de Hexaemeron van Basilius de Grote, een van de bronnen van Pseudo-Eustathius, bevat. Op het eerste folio lezen we de handtekening van de bezitter: 'Nicolai Heinsii'. Volgens K.A. de Meyier hoorde dit manuscript thuis in de bibliotheek van koningin Christina van Zweden totdat Isaac Vossius het zich in 1656 toeigende.

In deze fase van mijn onderzoek is het moeilijk om het belang van de Leidse manuscripten in de overlevering van de tekst te bepalen. Voss. gr. F. 50 is belangrijk omdat het samen met het handschrift van de Biblioteca Ambrosiana (D 34 sup.) het oudste overgeleverde manuscript is. De tekst van Voss. gr. F. 50 komt dichtbij die van Allacci. Voss. gr. 4° 30 is een *codex descriptus* van een manuscript van de Biblioteca Ambrosiana in Milaan dat Allacci niet kende. Voss. gr. 8° 1, dat onnauwkeurig en vol lacunes is, toont gelijkenissen met Voss. gr. 4° 30. Hoewel Voss. gr. 8° 1 heel slecht is, moet hij toch zorgvuldig bestudeerd worden, omdat soms ook de codices pessimi goede lezingen geven.

Andere belangrijke manuscripten bevinden zich in Italië, Groot-Brittannië en Duitsland. Ik hoop dat ik met dit project kan doorgaan en de editie van deze vergeten tekst binnen een jaar of twee kan publiceren.

Enkele brieven
van Carel Gabriël Cobet
aan Jacob Geel [BPL 3518].

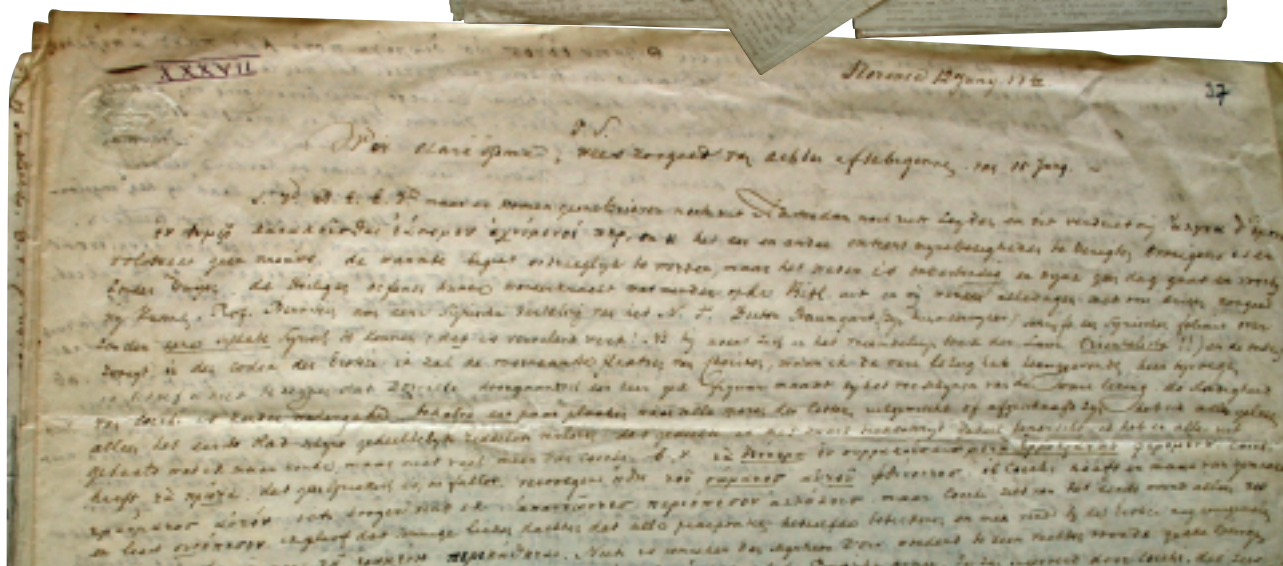
Brief van Carel Gabriël Cobet
aan Jacob Geel d.d. Florence,
12 juni 1842 (Detail) [BPL 3518].

Schimpscheuten in brieven van Cobet

J.P. Gumbert (Em. hoogleraar Westerse paleografie en handschriftenkunde, Universiteit Leiden)

In mei 2006 kwamen bij het Leidse veilinghuis Burgersdijk & Niermans 76 brieven van Carel Gabriël Cobet aan Jacob Geel onder de hamer. Met financiële steun van de Vrienden van de Leidse Universiteitsbibliotheek werden de brieven aangekocht voor de UB. De brieven zijn onder signatuur BPL 3518 in de collectie opgenomen.

Van de zestiende tot in de twintigste eeuw waren de Klassieke talen altijd een van de grondslagen van de faam van de Leidse universiteit; en de laatste van de internationale beroemdheden was de Graecus Carel Gabriël Cobet (1813-1889). Zijn roem berust vooral op zijn tekstemendaties. De teksten van klassieke auteurs zijn namelijk eeuwenlang overgeleverd door van handschrift in handschrift overgeschreven te worden, en daarbij komen er onvermijdelijk fouten in. Cobet was er geniaal in om ten eerste (volgens zijn motto 'De Ouden waren niet gewoon onzin te zeggen') te zien waar iets niet klopt, en ten tweede een andere lezing (een emendatie) te suggereren die zowel een betere tekst gaf als

duidelijk maakte hoe de fout had kunnen ontstaan. Hij deed dit op grond van zijn fenomenale kennis van het Grieks, en van zijn voor die tijd ongeëvenaarde inzicht in de manier waarop teksten in handschrift waren overgeleverd. Het is waar dat hij soms te weinig ruimte liet voor de eigen aard van de auteurs en dingen emendeerde die niet fout waren; maar zijn unieke taalkennis zelf, en de briljantie van zijn emendaties, zijn nooit door iemand ontkend.

Een veelschrijver op reis

Zijn scherpe inzicht, zijn kennis van de Griekse auteurs (en van de in Leiden aanwezige handschriften van hun werken), en ook zijn eigenzinnigheid en zijn beperktheden, waren al vroeg ontwikkeld. Het was vooral de Leidse bibliothecaris Jacob Geel (1789-1862) die zag wat deze jongen nodig had: een studiereis. In 1840 deed de gelegenheid zich voor: er was een project om handschriften van een Aristotelescommentaar van Simplicius te bestuderen. Twee jaar waren daarvoor uitgetrokken; maar Geel en Cobet zelf wisten de tijd telkens te rekken: vijf jaar is Cobet uiteindelijk in Parijs, Florence, Venetië, Rome en een handvol andere Italiaanse steden gebleven; in juli 1845 kwam hij terug. In die tijd schreef hij veel brieven; die aan Geel zijn door de ontvanger, die wel zag wat een waardevolle serie zij vormden, met zorg bewaard om 'na 50 jaar' gepubliceerd te worden. Dat geschiedde in 1891 (na Cobets dood), door Fruin.

Hij beschrijft er zijn harde werk aan 87 Simplicius-handschriften in (wat hem hoegenaamd niet interesseerde), en hoe hij in zijn 'vrije tijd' tientallen handschriften van een duizelingwekkende lijst van klassieke auteurs bestudeerde; maar ook schrijft hij over de steden, het Katholicisme, de collega's, de bibliotheken, de opera ... Hij schrijft geestig en kritisch; maar om ervan te genieten moet de lezer Grieks zo goed kennen als men nu Engels kent, want er is haast geen zin of er zit Grieks in, niet alleen waar hij tekstplaatsen bespreekt maar ook gewoon om te zeggen wat hij zeggen wil. Ik heb als student (classicus) van dat boek genoten, met het idee: als je toch eens zó Grieks kende ... en in het besef dat dat volstrekt onhaalbaar was. (Eigenlijk zou de editie een update met commentaar verdienen!)

'Jacobitz is een onkundig schepsel' en andere schimpscheuten

Voor hedendaagse lezers zijn waarschijnlijk de passages over de landen en de mensen het aantrekkelijkst. En het is duidelijk: met landen waar men niet gewoon Hervormd was en met mensen die minder Grieks kenden dan hij dacht dat gewoon was, had hij niet veel op. Een paar specimina, over het geloof: 'Nieuws niets; alleen dat *la Settimana Santa* voor

E. Spanier naar J.H. Hoffmeister,
Portret van Carel Gabriël Cobet.
Lithografie ca. 1890. [Academisch
Historisch Museum BN 346].

de deur is. Ik word hier onverdraagzaam, vooral omdat ik zie dat er bijna niemand is, die aan dat poppenspel iets hecht, terwijl iedereen uit *raithymia* of om nog schandelijker redenen het zich laat welgevalen. Mijne kamer is eergisteren met wijwater besproeid en *benedetta*. Ik heb order gegeven dat er geen druppel water hoegenaamd over mijne boeken en papieren mocht geplengd worden: voor de rest mocht men zegenen al wat men wilde.' 'Nieuws niets, dan dat de heilige maagd een oogenblikje te Rome is gekomen om een rijken Jood te bekeren; zij is ogenblikkelijk weder vertrokken.' Over de bibliotheken: 'Verbeeld u mijne verbazing, toen een klein scorpioentje van een geestelijke mij berichtte, dat het volstrekt verboden was iets uit de codices te copieren!' (Over de Vaticaanse bibliotheek:)

'Men vertelt overal dat er hier *honderd* werkdagen zijn; het is mede niet waar: er zijn er *negenentwintig*, waarvan zeven niet volkomen zeker. Men opent in die tweeëntwintig dagen de Bibliotheek een kwartier uurs (soms nog meer) te laat, en 7 minuten voor 12 uren wordt de kermis uitgeluid.' 'De stichters hebben streng het drukken van den Catalogus verboden. Ik weet niet of zij hebben bevolen en geordineerd, dat gemelde Catalogus met meer dan gewone slordigheid en wanorde zou worden opgemaakt en geschreven. Zoo ja: dan zijn zij stiptelijk gehoorzaamd.' Over collega's: 'Ik heb hedenmorgen il Signor Cavedoni gesproken. Een doodgoed man, een sul, die voor een der grootste geleerden van Italië doorgaat! het is om van te gruwen.' 'Het is hier als te Florence: geen levende ziel heeft van die dingen verstand. Het is onmogelijk om er zich te Leiden, wat zeg ik te Leiden, in geheel Holland een denkbeeld van te maken, wat het is volstrekt alleen zich met philologie en critiek bezig te houden en *nooit* iemand aan te treffen, die er zelfs het A B C van weet.' 'Jacobitz is een onkundig schepsel, die even veel kwaad als goed met al zijne codices aan den tekst van Lucianus heeft toegebracht (...) het blijkt dat ook hij de grootste zotheden maar stilletjes heeft laten staan en blind geweest is voor de zon.' (Over Duitse universiteiten:) 'Wat zullen zij mij leeren dat ik te Leiden niet leeren kan. Volstrekt niets.' Over de bevolking: 'Wat een rampzalig en verachtelijk volk bewoont thans Rome! Priesters, monniken en lichtekooien en een volk, waardig door zulke schepselen vertrapt en gekneveld te worden (...)'

Zulke Komrij-achtige schimpscheuten zijn vermakelijk om te citeren; langere, eerlijkere citaten kunnen niet zonder Grieks erin, maar zouden nodig zijn om te beseffen welk een parel deze correspondentie tussen twee grote Leidse geleerden is. Het is verheugend dat de Leidse bibliotheek nu de natuurlijke thuishaven voor deze brieven is geworden.

Guillaume Berggren: verstilte beelden van Constantinopel

Corien J.M. Achour-Vuurman (Historica van de vroege fotografie in het Midden-Oosten, met name Iran)

Temidden van de boeken van de zakenman, reiziger en amateurfotograaf Albert P.H. Hotz (1855-1930) dook eerder dit jaar een album op met 76 foto's van Istanbul en Bursa, rond 1890 gemaakt door Guillaume Berggren. De Universiteitsbibliotheek Leiden bezit al twintig albums met Hotz-foto's, voornamelijk van het negentiende-eeuwse Iran, maar deze onverwachte vondst van albumine 'licht-schriften' biedt een interessant aanvullend perspectief.

Istanbul, of Constantinopel zoals de stad toen werd genoemd, was tijdens de regeerperiode van sultan Abdülhamid II (1876-1909) aan sterke verandering onderhevig. Straten werden geplaveid en waterleidingen werden geïnstalleerd. De aanleg van spoorlijnen als de Oriënt-Express zorgde voor een directe verbinding met West-Europa. De bouw van de Galata-brug over de Gouden Hoorn vergrootte de stedelijke mobiliteit. Nergens anders konden de voorbijtrekkende parade van kleurrijke stadsbewoners beter gadeslaan dan op deze brug.

In de ban van Istanbul

Over het leven van de Zweedse fotograaf Guillaume Berggren (1835-1920) is weinig bekend. Geboren in Stockholm en van beroep timmerman ondernam hij in 1855 een reis door Europa om zich na die tijd in Hamburg in de fotografie te bekwamen. In 1866, tijdens een bezoek aan Constantinopel, raakte hij onder de indruk van de stad en zag er kansen om zijn brood te verdienen. Rond 1870 opende hij een fotostudio in de rue de Péra 414. In dit Europese stadsdeel waren meer fotografen gevestigd, zoals het befaamde atelier van Sébah en Joaillier. Berggrens foto's werden in verschillende reisverslagen gepubliceerd. De *Baedeker* van Istanbul (1914) vermeldt zijn studio met een aanbeveling voor zijn fotowerk. Ook kreeg hij onderscheidingen van de Zweedse koning Oscar II en sultan Abdülhamid II. Hoewel Berggren ook op andere plaatsen fotografeerde was hij met name geliefd om zijn opnamen van Constantinopel en omgeving.

Een eerste indruk die men bij het bestuderen van het album krijgt, is dat de opnamen voldoen aan de gemiddelde smaak van kunstliefhebbers en toeristen. Zijn architectuurfotografie sluit aan bij de traditie van de grafische kunsten en de fotografische kunstreproductie. De gebouwen en stadsgezichten van Constantinopel (63 foto's) en Bursa (13 foto's) vormen prachtig illustratiemateriaal bij

Guillaume Berggren, *Pont de Galata*. No. 176. Levendig verkeer op de Galatabrug, een gietijzeren pontonbrug over de Gouden Hoorn in Istanbul. Albuminedruk, ca. 1890. [Universiteitsbibliotheek, Oosterse collecties, Hotz Album 21 no. 2.]

Guillaume Berggren, *Porte de la Ste. Sophie*. No. 124. Rijkgedecoreerde achteringang van de Aya Sofya schuin tegenover de buitenste poort van het Topkapi-paleis (niet zichtbaar). Aan de overkant van de straat typisch Turkse houten huizen. Albuminedruk, ca. 1890. [Universiteitsbibliotheek, Oosterse collecties, Hotz Album 21 no. 6.]

de reisverslagen uit die tijd. Het zijn alle visuele beelden voor het genoegen.

Waar zijn de kleurrijke mensen gebleven?

Nader onderzoek roept echter vragen op. Waar bevinden zich bijvoorbeeld de kleurrijke mensen in Constantinopel die in de reisliteratuur zo uitvoerig worden besproken? In Berggrens architectuurfoto's zijn mensen niet of nauwelijks waarneembaar. In vergelijking met foto's van andere fotografen als Sébah en Joaillier, Papazyan of Abdullah frères, waar veel 'lokale typen' op de voorgrond worden afgebeeld, gaat de mens in de fotografie van Berggren geheel op in de overweldigende omgeving. Berggrens foto's doen denken aan het Zweedse landschap of de schilderijen van Caspar David Friedrich. Ze stralen rust uit, terwijl de omgeving toch die is van een wervelende oriëntaalse hoofdstad. Dit vermijden van het niveau van de straat moet een bewuste keuze van Berggren zijn geweest, waarmee hij zich wilde onderscheiden van andere fotografen.

Het 'geheim' van Berggren en Hotz

In plaats van Byzantijnse architectuur is de voorkeur gegeven aan oosterse moskeeën en fontein. Duidt dit op een keuze

van de fotograaf of van de verzamelaar Hotz? Hotz was echter niet als toerist in Constantinopel, maar als zakenman. Ook zijn foto-albums over Perzië heeft hij zorgvuldig vormgegeven met het oog op toekomstige handel. De stad Constantinopel was voor Hotz echter meer dan een zakenstad. Het was de stad waar hij zijn vrouw Lucy Helen Woods ontmoette en met haar trouwde. De collectie kan dus ook zijn samengesteld als een goede herinnering voor later.

Ook is er het panorama van Constantinopel. Waarom waren deze 'totaalopnamen', die ook wel van andere grote steden zijn gemaakt, zo geliefd bij het publiek? Volgde Berggren hier de kunsttraditie, wilde hij voldoen aan de vraag, of was het voor hem een uitdaging om Constantinopel middels meerdere perspectieven te vangen, hiermee tegemoetkomend aan het natuurlijke waarnemen van de toeschouwer?

De visuele beelden in de collectie, ogenschijnlijk alleen voor het genoegen, informeren niet alleen over de fotograaf, beeldinhoud en fotografische techniek, maar verhalen ook over de geschiedenis, cultuur en architectuur van Constantinopel, over de wijze waarop de fotograaf de stad weergeeft, het perspectief dat ons door de verzamelaar wordt geboden en de smaak van de toeristen. Op die manier leveren de foto's genoegen in kwadraat.

Het Legaat van Jan Brugman

Jan Just Witkam (hoogleraar Handschriftenkunde van de Islamitische Wereld, Universiteit Leiden)

Op 22 december 2005 vond de overdracht plaats van de boeken die Prof. Jan Brugman (Zaandam 9 mei 1923-Den Haag 7 september 2004) aan de Universiteit heeft nagelaten. Jan Brugman was hoogleraar 'Arabische taal en cultuur, in het bijzonder van de nieuwere tijd' aan de Leidse Universiteit, waar hij ook gestudeerd had. In 1960 promoveerde hij in Leiden op het proefschrift *De betekenis van het Mohammedaanse recht in het hedendaagse Egypte*. Vóór zijn benoeming in Leiden werkte hij als diplomaat, voornamelijk op posten in het Midden-Oosten en vooral in Cairo. Zijn bekendste wetenschappelijk werk gaat over het voortleven van het islamitisch recht in Egypte en de moderne Arabische letterkunde in Egypte. Ook voltooide hij de *Concordance et Indices de la Tradition Musulmane*, in de jaren dertig begonnen door A.J. Wensinck. Dit Leidse project, een concordantie op de verzamelde uitspraken van

de profeet Mohammed, heeft sterk bijgedragen aan de internationale uitstraling van Leiden als centrum voor islamkunde.

Naast zijn wetenschappelijk werk schreef hij veel voor kranten en tijdschriften zoals *NRC Handelsblad*, *De Gids* en het

Hollands Maandblad, en

droeg zo actief bij aan de opinievorming in Nederland

over Arabieren en het Midden-Oostenconflict. Zijn brede interesse uitte zich in correspondentie met collega's, onder wie Karel van het Reve. Tijdens zijn hoogleraarschap werd in 1971 het 'Nederlands Instituut voor Archeologie en Arabische Studiën in Cairo' opgericht, het tegenwoordige nvic. Ook behoorde hij in 1987 tot de oprichters van de Stichting Boekenfonds Arabië en de Islam. Jan Brugman

was een van mijn leermeesters en in 1989 was hij mijn promotor. Leerlingen van Brugman bekleden nu in Nederland en daarbuiten posities van belang, bijvoorbeeld als hoogleraar of ambassadeur.

Met gulle hand

Tijdens zijn leven heeft Jan Brugman meerdere malen grote hoeveelheden boeken geschonken aan de Leidse Universiteitsbibliotheek. Hij was zelf een actief verzamelaar op de gebieden die hem interesseerden. Soms was hij naar zijn eigen gevoel klaar met een onderwerp en konden de boeken die hij in de loop der jaren daarover verzameld had bij hem thuis worden opgehaald. Na zijn overlijden bleek dat Brugman bij testament had bepaald dat alle vakliteratuur die de Leidse UB nog niet bezat aan de Universiteit werd nagelaten. Van november 2004 tot december 2005 bracht ik een aantal bezoeken aan Brugmans huis in Den Haag om zijn boekencollectie uit te zoeken. Door online de Publiekscatalogus te raadplegen kon ik ter plekke vaststellen welke boeken de UB niet had. Uiteindelijk werd zo'n vijftien strekkende meter aan Arabische werken in verschillende transporten naar Leiden overgebracht.

De letter- en boekontwerper Helmut Salden (1910-1996) maakte ooit een ex-libris voor zijn vriend Jan Brugman. Omdat het hier een bijzonder gespecialiseerde collectie van een Leids hoogleraar van grote faam betreft is besloten om, waar dit nog niet door Brugman zelf gedaan is, de boeken van het legaat in de UB alsnog van dit ex-libris te voorzien.

JAN BRUGMAN

Ex-libris van Jan Brugman
ontworpen door Helmut Salden

Muhammad Safwat, *Isrā'īl, al-'adū al-muštarak*
(‘Israel, de gemeenschappelijke vijand’), Cairo [1952].

Yūsuf al-Šārūnī, *Mutāradat muntasaf al-layl*
(‘Achtervolging om middernacht’), Cairo 1973.
Bundel korte verhalen met opdracht van de auteur.

Op donderdag 22 december 2005 is het gehele Legaat Brugman nog eens op tafels uitgesteld in de voormalige Oosterse handschriftenkamer en heeft Jan Brugmans echtgenote, mevr. N. Brugman-Begemann, de collectie aan de Universiteitsbibliotheek overgedragen.

Aan het voorlopig ordenen van het wetenschappelijk archief en documentatiemateriaal van Jan Brugman zal nog worden gewerkt met de bedoeling om dit na schifting ook in de Leidse collecties onder te brengen.

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Jos Damen, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden
Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160

URL <http://ub.leidenuniv.nl/gids/vrienden/omslag/>

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Leidse curiosa in de STCN

STCN-team

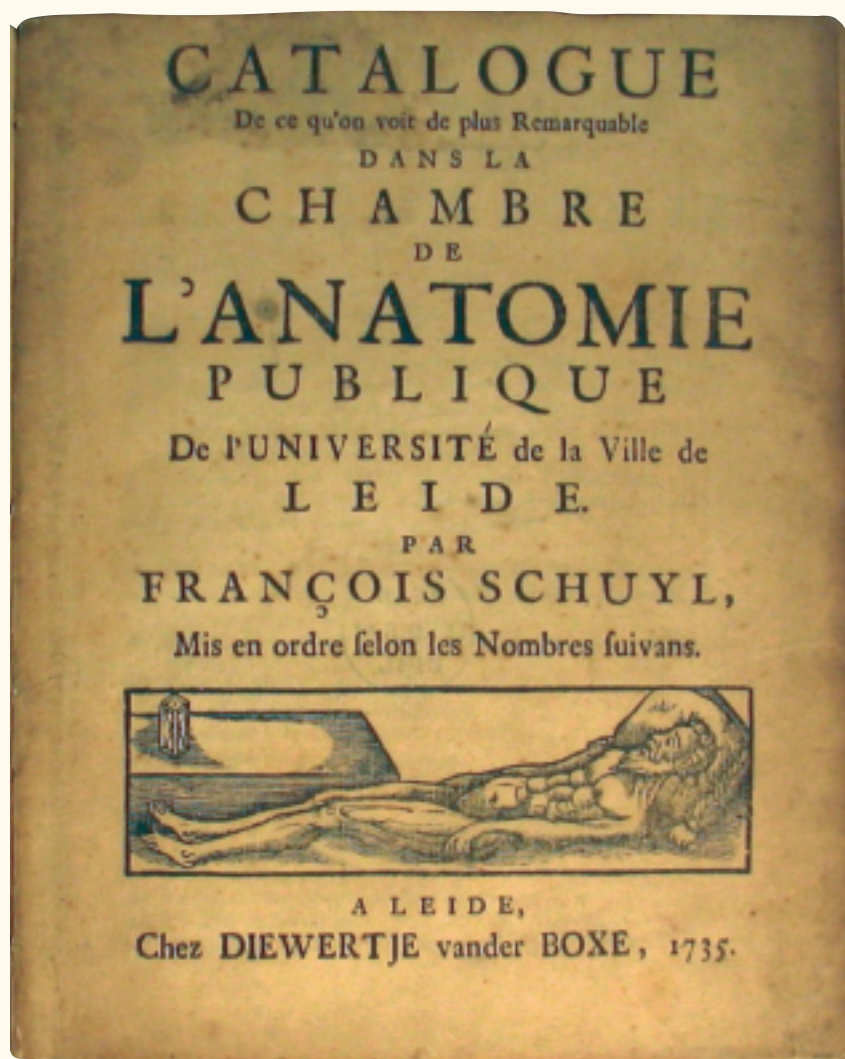
Sinds augustus 2006 is een team van de STCN (Short Title Catalogue Netherlands) bezig om meer dan 50.000 achttiende-eeuwse drukken uit het bezit van de Universiteitsbibliotheek Leiden te beschrijven. Dat gebeurt met dezelfde grondigheid als waarmee in een eerder project bijna 30.000 in Leiden aanwezige drukken van vóór 1701 zijn beschreven. Daarbij wordt elk exemplaar in handen genomen om d.m.v. ‘autopsie’ verschillende drukken, hoe miniem afwijkend ook, van elkaar te onderscheiden.

Boeken van Leidse drukkers en boekverkopers worden met voorrang door het team beschreven. Hiermee faciliteert de STCN de inventarisatie van het fonds van uitgeverij Brill, die in het najaar van 2007 haar 325-jarig bestaan viert. De zeventiende en achttiende-eeuwse voorgangers van Brill, de Leidse familie Luchtmans (Jordaan, Samuel I, II & III en Johannes), zijn op dit moment al in de STCN-database vertegenwoordigd met ruim 1500 edities, maar de UB heeft er nog veel meer. Veel van deze uitgaven zijn typisch Leids drukwerk: dissertaties, disputaties en andere academische geschriften.

Nieuwe vondsten

Het beschrijven op basis van autopsie levert menig voordeel op: dringende reparatiewerkzaamheden worden gesignaleerd en er duikt wel eens ongecatalogiseerd materiaal op. Zo is er achter *Burcheri de Volder philosophiæ & mathematicos professoris laudatio* van Jacobus Gronovius (UBL 331 C 28) een gecorrigeerde drukproef meegebonden van het laatste gedicht uit die bundel. Niet onbekend, maar wel intrigerend is een satirisch werkje van Benedetto Menzini (UBL 181 C 10), uitgegeven bij de fictieve Leidse weduwe Van-Eet (met streepje). Het streepje doet al vermoeden dat het hier niet om Leids, of zelfs Nederlands, drukwerk gaat. Aan de opmaak en het zetsel valt af te lezen dat dit werkje afkomstig is uit Italië. De weduwe Van-Eet is niet de enige Leidse boekverkoper die verzonnen is om de identiteit van de daadwerkelijke uitgever te verhullen. In vorige eeuwen zijn onder anderen G. Van-der-Bet (ook met streepjes), Battista Vero en Almarigo Lorens ten tonele gevoerd als Leidse drukkers van Italiaans werk.

Een ander voorbeeld van drukwerk dat opgenomen wordt in de STCN-database, en dat de UB in ruime mate bezit, is wel degelijk Leids; de *Catalogus van alle de principaelste varieteyten die op de anatomiekamer binnen der stad Leyden vertoont worden*. Vanaf de zeventiende eeuw verschenen er regelmatig inventarissen van verzamelingen, zowel voor commerciële doeleinden als ten behoeve van gebruikers. De catalogus van de Leidse anatomiekamer was in verschillende talen en formaten voor bezoekers te koop. Het was een gewild boek en het werd zeer regelmatig herdrukt.

Frans Schuyl, *Catalogue de ce qu'on voit de plus Remarquable dans la Chambre de l'Anatomie publique de l'Université de la Ville de Leide*. (Leiden 1735) [321 B 21].

De familie Van der Boxe en hun navolgers

De uitgaven van de catalogus van 1683 tot uiteindelijk 1761 lijken zich te concentreren rond één Leidse drukkersfamilie, (Van) de(r) Boxe en hun navolgers, de familie Bouwman. De eerste uitgaven zijn op naam van de weduwe Daniël Willemsz. Van der Boxe (Cornelia Huybertsdr. Van Huchtenburch), tussen 1669 en 1681. Daarna volgt, althans qua naam, een kleine hapering; Jacobus Voorn verzorgt de uitgave van 1683 tot 1692. Hierna komt de uitgave van de catalogus weer in handen van de Boxe-familie. Huybert van der Boxe geeft de catalogus uit van 1695 tot 1707, en zijn weduwe (Anna Smeltzing) éénmaal in 1710.

Na 1710 is het een tijdje stil. Pas in 1723 volgens er nieuwe uitgaven, door Diewertje (bij Latijnse uitgaven Debora) vander Boxe. Zij publiceert de uitgave tot 1748.

Een andere vreemde eend in de bijt lijkt ook de laatste telg uit het geslacht, Diewertje vander Boxe. Een deel van de verklaring voor het 'gat' van dertien jaar in de uitgavenreeks, is te vinden in de verandering van samensteller van haar catalogus. Tot 1710 was dit Gerardus Blancken. Als Diewertje in 1723 de catalogus gaat drukken is de samensteller Franciscus Schuyl. Waarschijnlijk voldeed de catalogus rond 1710 niet meer en moest er een nieuwe gemaakt worden, al lijkt een termijn van dertien jaar hiervoor wel lang.

Niet alleen heeft Diewertje een andere auteur voor haar catalogus, ook is zij de enige uit de drukkersfamilie die niets anders uitgaf dan deze catalogi; de rest van de familie had een gemengd fonds. Het grootste verschil tussen Diewertje en de andere Van der Boxe-vrouwen is echter haar naam; zij is de enige vrouw die haar volledige meisjesnaam in het impressum van de catalogus plaatst; de anderen waren slechts bekend als 'de weduwe van'. Diewertje vander Boxe was dan ook geen weduwe. Toen zij

zich in 1720 liet inschrijven in het gildenregister was zij nog niet getrouwd. Zij was de opvolger van haar vaders weduwe Anna Smeltzing die in dat jaar overleed. Het is dus vanzelfsprekend dat Diewertje het Boxe-drukkersmerk of afbeelding op te titelpagina gebruikte. Ook toen Diewertje in 1724 in het huwelijk trad met Gregorius Bouwman, bleef zij haar eigen naam voeren.

In 1751 treedt Gregorius Bouwman in de voetsporen van zijn vrouw en wordt ook hij boekdrukker. Hij geeft de catalogus uit in 1752 en 1753. Ook hierbij vindt een auteurswissel plaats; Joannes Eysendrach is de nieuwe samensteller van de catalogus. Gregorius maakt gebruik van dezelfde afbeelding op de titelpagina die de Boxe-familie al jaren gebruikte. Na de dood van Diewertje in 1759 wordt de drukkerij voortgezet door haar dochter Anna Bouwman. Van Anna Bouwman zijn geen uitgaven van de catalogus bekend. Toch wordt de catalogus ten minste nog één keer gedrukt, in 1761, als de Leidse drukker Willem de Groot hem uitbrengt, zonder afbeelding of drukkersmerk.

Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936): oriëntalist tussen Oost en West

Arnoud Vrolijk (conservator Oosterse collecties)

Op de komende dies van de Leidse Universiteit op 8 februari 2007 is het precies honderdvijftig jaar geleden dat Christiaan Snouck Hurgronje werd geboren, Nederlands grootste oriëntalist in de moderne tijd. Snouck Hurgronje studeerde in Leiden en promoveerde in 1880 op *Het Mekkaansche feest*, een studie over de *hadj* of islamitische pelgrimstocht naar Mekka. Hij was in zijn wetenschappelijke belangstelling vrijwel het tegendeel van zijn leermeester Michael Jan de Goeje (1836-1909), de bedaarde en innemende filoloog die nooit een voet buiten Europa zette. Snouck Hurgronjes leven stond in het teken van de moderne islam. Hij zocht de islamitische wereld ook op en probeerde daarbij zo veel mogelijk in zijn omgeving op te gaan.

In 1884 reisde hij naar het Arabisch schiereiland om in Mekka het pelgrimseizoen mee te maken. Als moslim met de naam Abd al-Ghaffar verbleef hij in 1885 enkele maanden in Mekka, maar werd gedwongen om vóór het begin van de *hadj* het land te verlaten. Na zijn terugkeer gaf hij een aantal moderne Mekkaanse spreekwoorden uit en maakte een begin met een uitgave van een grote collectie Egyptische spreekwoorden, maar dat laatste project kwam nooit tot een einde. Groot succes had Snouck Hurgronje met zijn boek over Mekka (1888-1889). De bijbehorende map met foto's bevat de vroegste foto's die door een Europeaan van Mekka gemaakt zijn.

Snouck Hurgronje ontmoette in Mekka veel pelgrims uit Nederlandsch-Indië. Wetend dat de koloniale Nederlandse overheid zich ernstig zorgen maakte over de risico's van radicalisering tijdens hun verblijf in het islamitische 'Heilige Land', meldde Snouck Hurgronje zich als regeringsadviseur. Tussen 1889 en 1906 werkte hij in de koloniën. Hij gaf een grote studie uit, *De Atjehers* (1894-1895) en verstrekke bijvoorbeeld informatie aan generaal Van Heutsz, de Nederlandse opperbevelhebber in de oorlog tegen het onafhankelijke Atjeh. In 1906 keerde hij terug naar Leiden en volgde De Goeje op als hoogleraar Arabisch. In 1922 werd hij rector magnificus.

Het zou te gemakkelijk zijn om Snouck Hurgronje neer te zetten als een typische oriëntalist in de betekenis die Edward Said aan het woord gaf. Hij aarzelde niet om de

Nederlandse koloniale belangen te behartigen, maar bestreed al degenen die vonden dat mensen met een donkere huidskleur te dom zouden zijn om te studeren of hun eigen land te besturen. Niet voor niets was Snouck een aanhanger van het jonge Saoedische vorstenhuis.

Snouck Hurgronje was vooral een moderne wetenschapper die technische hulpmiddelen inzette als grammofoon en fotocamera. Ook trad hij buiten de grenzen van het academische wereldje met zijn talloze bijdragen aan kranten en tijdschriften.

Christiaan Snouck Hurgronje in lokale dracht tijdens zijn verblijf in Mekka, 1885. Albuminedruk, UBL Or. 8952 'Nagekomen papieren 1980 – foto's'.

Tussen 11 januari en 2 april 2007 organiseert de Universiteitsbibliotheek een tentoonstelling over Snouck Hurgronje. De tentoonstelling wordt begeleid door een Engelstalige catalogus door Hans van de Velde en Arnoud Vrolijk, met een inleiding door Snouck Hurgronjekenner Jan Just Witkam.

Van de oplettende lezer

P.S. van Koningsveld

Het graf van Mohammed

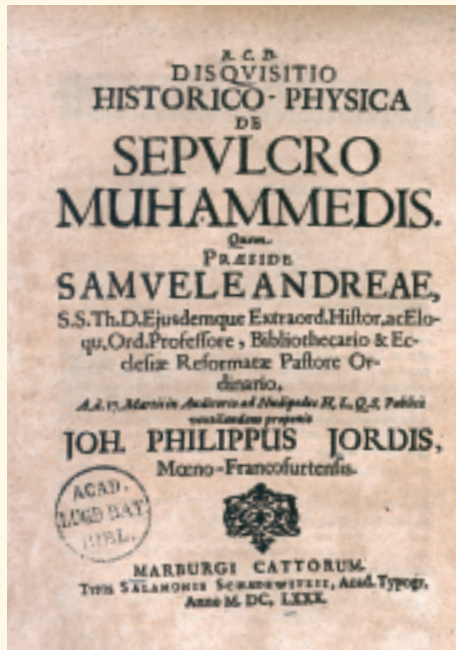
Klopt het dat het graf van Mohammed zweeft? Waar ligt Mohammed eigenlijk begraven? Welke arrogante westerse racisten bogen zich eind 19de eeuw over Mohammeds graf? De antwoorden op deze vragen liggen mede besloten in een recent in Leiden ontdekte zeldzame Marburgse dissertatie uit 1680.

Het nobele vertrek

Vanaf de 12de eeuw was in het Westen de gedachte verbreid dat het stoffelijk overschot van de profeet van de islam zich in Mekka bevond, en wel in het centrale heiligdom, de Kaäba. Het feit dat een Italiaanse reiziger reeds in 1510 deze opvatting ontzenuwde door de mededeling dat hij het graf van Mohammed zelf in Medina had aanschouwd, kon hier geen verandering in brengen. De eerste Europese verhandeling waarin met wetenschappelijke argumenten wordt aangetoond dat Mohammed niet in Mekka maar in Medina begraven ligt, is een dissertatie uit Marburg uit het jaar 1680: Joh. Ph. Jordis: *Disquisitio historico-physica de sepulcro Muhamedis* (UBL 17 B 75).

De feitelijke situatie is als volgt: na zijn overlijden in het jaar 10 (632 A.D.) werd Mohammed begraven in het vertrek van zijn echtgenote Aisha, het eerste privé-vertrek aan de buitenzijde van de oostelijke muur van zijn moskee in Medina, waar hij ook gestorven was. De eerste twee opvolgers van Mohammed, de kaliefen Abû Bakr en Omar, werden eveneens in dit 'Nobele Vertrek' (*al-hujra al-sharifa*) ten ruste gelegd.

Tussen de jaren 88 en 91 (706-710 A.D.) vond in opdracht van de Omayyadische kalief Al-Walîd een ingrijpende reconstructie en uitbreiding van de moskee plaats, waarbij de grafkamer voor het eerst binnen de moskeeruimte kwam te liggen, echter zodanig dat hij daarvan tegelfdertijd toch duidelijk bleef afgescheiden.

Johannes Philippus Jordis, *Disquisitio historico-physica de sepulcro Muhammedis*. Marburg 1680. [UBL 17 B 75].

Bepaalde gebedenboeken met zegenbedes voor de Profeet, zoals dat van de 15de-eeuwse Marokkaanse auteur Al-Jazûlî, getiteld *Tekenen van Genade*, speelden een enorm belangrijke rol tijdens de opkomende cultus bij de graven van heiligen en bij het graf van de Profeet. De auteur had in zijn boek naast de gebedsteksten ook een eenvoudige schematische weergave van de drie graven in het 'Nobele Vertrek' opgenomen, bedoeld als 'bidprent'.

Tegengas

Incidenteel lieten islamitische geleerden van 'calvinistische' snit, zoals de vermaarde Ibn Taimiyya (gestorven in 728/1328) ernstige bezwaren horen tegen diverse vormen van verering die zij beschouwden als afgoderij. Maar het zou tot

het begin van de 19de eeuw duren voordat de puriteinse Wahhabieten hun niets ontziende beeldenstorm over het Arabische Schiereiland lieten woeden en de talrijke graven van heiligen, vooral rondom de stad Medina, met de grond gelijk maakten. Ze probeerden ook de koepel boven de Grafkamer van de moskee af te breken, maar dat mislukte. Wel werd bezoekers verboden het graf te benaderen.

Na het herstel van het Ottomaanse gezag over de heilige plaatsen in het begin van de 19de eeuw zou het, zoals bekend, tot de dertiger jaren van de 20e eeuw duren voordat het Saudisch-Wahhabitisch gezag over Mekka en Medina werd hersteld.

Volgens een officiële Saudische publicatie van de hand van een der meest vooraanstaande Saudische mufti's, die tegenwoordig gratis onder pelgrims wordt verspreid, is het aan bezoekers van het graf van de Profeet niet toegestaan om de grafkamer te aaien, te kussen of daaromheen een plechtige omloop te verrichten, daar deze handelingen verwerpelijke nieuwlichterijen zijn die bij de vrome grondleggers van de islam onbekend waren. Evenmin is het toegestaan aan de Profeet om hulp of bijstand te vragen van welke aard dan ook. Zoiets te vragen van een dode staat gelijk aan afgoderij (*shirk*). Naleving van deze regels wordt zo nodig met harde hand door ter plaatse aanwezige Saudische soldaten afgedwongen.

Prof. dr. P.S. van Koningsveld is islamoloog aan de Universiteit Leiden en vormgever van de opleiding Islamitische theologie. Hij hield in september 2006 het openingscollege van deze opleiding aan de faculteit der Godgeleerdheid, met een voordracht getiteld *Het graf van Mohammed. Attitudes en discussies rond een religieus symbool*.